

PRZECIWDZIAŁANIE ANTYSEMITYZMOWI

INSTRUMENTY
PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

słowo wstępne

MIROŚLAW WYRZYKOWSKI

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

PRZECIWDZIAŁANIE ANTYSEMITYZMOWI

INSTRUMENTY
PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias

słowo wstępne

MIROSŁAW WYRZYKOWSKI

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2014

Publikacja dofinansowana przez Instytut Nauk Prawnych PAN

Stan prawny na 1 marca 2014 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Wojciech Sadurski

Wydawca

Magdalena Przek-Ślesicka

Redaktor prowadzący

Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne

JustŁuk

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

.....
Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących
im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej
w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło.
A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.
.....

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2014

ISBN 978-83-264-3207-1

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Moim Rodzicom

(...) walka z antysemityzmem nie jest żadną zasługą ani żadnym humanitarnym gestem litości; nie jest ona też tylko walką o godność Żydów, ale w równej mierze walką o naszą własną godność. Jest walką o godność wszystkich. Uogólnienie właściwe samej istocie antysemityzmu prowadzi bowiem poza pewien próg pojęć moralnych, którego człowiekowi przekroczyć nie wolno, jeśli nie ma się wszystko zawalić.

Tadeusz Mazowiecki
Antysemityzm ludzi łagodnych i dobrych, 1960 r.

Rozsiane i niegroźne z pozoru, z osobna wątle atomy antysemityzmu można w stosownych warunkach błyskawicznie skupić w piorunującą mieszankę, która wybucha zbrodnią. Tolerancja antysemityzmu w najslabszych objawach dzisiejszych jest dlatego tolerancją jutrzejszych pogromów.

Leszek Kołakowski
Antysemici. Pięć tez nienowych i przestroga, 1956 r.

Spis treści

Wykaz skrótów / 17

Słowo wstępne / 25

Wstęp / 27

Rozdział I

Antysemityzm jako problem prawny / 41

1. Zjawisko antysemityzmu – uwagi wstępne / 41
2. Rys historyczny – od sankcjonowanego w prawie prześladowania i dyskryminacji Żydów do przeciwdziałania antysemityzmowi za pomocą instrumentów prawnych / 43
3. Wyjaśnienie podstawowych pojęć / 51
 - 3.1. Antysemityzm / 52
 - 3.2. „Nowy antysemityzm” / 54
 - 3.3. Antysemityzm w ujęciu prawnym / 62
 - 3.4. Rasizm / 67
 - 3.5. Dyskryminacja rasowa / 69
 - 3.6. Ksenofobia / 70
 - 3.7. „Kłamstwo oświęcimskie” / 71
 - 3.8. „Mowa nienawiści” / 71
 - 3.9. „Przestępstwo z nienawiści” / 73
4. Wnioski / 76

Rozdział II

Przesłanki dopuszczalności ograniczania praw i wolności jednostki wobec publicznych przejawów antysemityzmu / 78

1. Uwagi wstępne / 78
2. Koncepcja „demokracji obronnej” / 83
3. Koncepcja „praw pamięci” / 93
4. Wnioski / 108

Rozdział III

Przeciwdziałanie antysemityzmowi w ramach uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka / 112

1. Uniwersalny system ochrony praw człowieka – uwagi ogólne / **112**
2. Uniwersalny standard międzynarodowy / **118**
3. Ochrona praw człowieka w systemie uniwersalnym a przeciwdziałanie antysemityzmowi – uwagi wstępne / **123**
4. Przeciwdziałanie antysemityzmowi w ramach systemu traktatowego ochrony praw człowieka ONZ / **127**
 - 4.1. Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych (Obywatelskich) i Politycznych / **127**
 - 4.1.1. Zakaz nadużycia praw i wolności przyznanych w MPPOP / **127**
 - 4.1.2. Zakaz popierania nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej / **129**
 - 4.1.3. Zakaz dyskryminacji / **138**
 - 4.1.4. Ochrona mniejszości / **139**
 - 4.2. Komitet Praw Człowieka / **140**
 - 4.2.1. Uwzględnienie problemu antysemityzmu w uwagach końcowych do sprawozdań okresowych państw-stron MPPOP / **142**
 - 4.2.2. Pominiecie problemu antysemityzmu w uwagach końcowych do sprawozdań okresowych państw-stron MPPOP / **147**
 - 4.3. Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej / **151**
 - 4.3.1. Prace przygotowawcze nad przyjęciem konwencji LDR / **152**
 - 4.3.2. Zakres przedmiotowy konwencji LDR / **155**
 - 4.3.3. Zakres normatywny art. 4 konwencji LDR / **158**
 - 4.4. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej / **164**
 - 4.4.1. Uwzględnienie problemu antysemityzmu w uwagach końcowych do sprawozdań okresowych państw-stron konwencji LDR / **167**
 - 4.4.2. Pominiecie problemu antysemityzmu w uwagach końcowych do sprawozdań okresowych państw-stron konwencji LDR / **175**

-
5. Przeciwdziałanie antysemityzmowi w ramach systemu politycznego ochrony praw człowieka ONZ / **176**
 - 5.1. Zgromadzenie Ogólne NZ / **176**
 - 5.2. Komisja Praw Człowieka ONZ / **194**
 - 5.3. Rada Praw Człowieka ONZ / **199**
 - 5.3.1. Uchwały Rady Praw Człowieka ONZ / **202**
 - 5.3.2. Procedura kontrolna Rady Praw Człowieka ONZ – Powszechny Przegląd Okresowy / **205**
 - 5.4. Procedury specjalne / **216**
 - 5.4.1. Niezależny Ekspert ds. mniejszości / **217**
 - 5.4.2. Specjalny Sprawozdawca ds. współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji / **218**
 - 5.4.3. Specjalny Sprawozdawca ds. wolności religii i wyznania / **229**
 - 5.5. Sekretarz Generalny ONZ / **232**
 - 5.5.1. Memorandum Sekretarza Generalnego ONZ na temat typów oraz przyczyn dyskryminacji / **234**
 - 5.5.2. Przeciwdziałanie rasizmowi i dyskryminacji rasowej – model legislacji krajowej / **236**
 - 5.5.3. Seminarium na temat antysemityzmu / **238**
 - 5.5.4. Program edukacyjny na temat Holokaustu / **240**
 6. Wysoki Komisarz ds. Praw Człowieka ONZ / **241**
 7. Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury / **246**
 8. Światowa Konferencja Praw Człowieka, Wiedeń 1993 r. – Deklaracja Wiedeńska i Program Działania / **251**
 9. Światowa Konferencja przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Pokrewnym Formom Nietolerancji, Durban 2001 r. / **254**
 - 9.1. Proces przygotowawczy / **256**
 - 9.1.1. Konferencje regionalne / **257**
 - 9.1.2. Wkład organów traktatowych i innych agend ONZ w proces przygotowawczy / **261**
 - 9.2. Przebieg Konferencji / **261**
 - 9.2.1. Forum organizacji pozarządowych / **263**
 - 9.2.2. Formułowanie treści dokumentów końcowych / **265**
 - 9.3. Deklaracja z Durbanu i Program Działania z Durbanu / **267**

- 9.4. Proces *follow-up* do momentu konferencji przeglądowej / 271
- 9.5. Durban II – konferencja przeglądowa, Genewa 2009 r. / 278
- 9.6. Proces *follow-up* po zakończeniu konferencji przeglądowej / 283
- 9.7. Spotkanie wysokiego szczebla upamiętniające wydarzenia z Durbanu z 2001 r., Nowy Jork 2011 r. / 286
- 9.8. Bilans „procesu Durban” / 289
10. Wnioski / 292

Rozdział IV

Przeciwdziałanie antysemityzmowi w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka / 300

Część 1. Rada Europy / 300

1. System ochrony praw człowieka RE – uwagi ogólne / 300
2. Ochrona praw człowieka w systemie RE a przeciwdziałanie antysemityzmowi – uwagi wstępne / 302
3. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności / 306
 - 3.1. Zakaz dyskryminacji / 307
 - 3.2. Zakaz nadużycia praw i wolności przyznanych w Konwencji – art. 17 EKPCz / 314
4. Protokół Dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący kryminalizacji działań o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym popełnianych przy użyciu systemów komputerowych / 317
5. Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych / 330
6. Stanowisko Komitetu Ministrów RE wobec antysemityzmu / 337
7. Stanowisko Zgromadzenia Parlamentarnego RE wobec antysemityzmu / 345
 - 7.1. Zalecenia Zgromadzenia Parlamentarnego RE / 348
 - 7.2. Rezolucje Zgromadzenia Parlamentarnego RE / 354
 - 7.3. Pisemne deklaracje członków Zgromadzenia Parlamentarnego RE / 358
8. Stanowisko Komisarza Praw Człowieka RE wobec antysemityzmu / 359

9. Stanowisko Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji RE wobec antysemityzmu / **366**
 - 9.1. Zalecenie ECRI nr 9 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie walki z antysemityzmem / **369**
 - 9.2. Sprawozdania i zalecenia dotyczące poszczególnych państw członkowskich RE / **373**
10. Wnioski / **377**
- Część 2. Unia Europejska / **379**
 1. System ochrony praw człowieka (praw podstawowych) UE – uwagi ogólne / **379**
 2. Ochrona praw podstawowych w systemie UE a przeciwdziałanie antysemityzmowi – uwagi wstępne / **383**
 3. Karta praw podstawowych / **387**
 - 3.1. Zakaz dyskryminacji / **389**
 - 3.2. Różnorodność kulturowa, religijna i językowa / **391**
 - 3.3. Zakaz nadużycia praw / **392**
 4. Przeciwdziałanie antysemityzmowi w regulacjach normatywnych oraz polityce i programach działania UE / **393**
 - 4.1. Okres poprzedzający wejście w życie traktatu amsterdamskiego / **393**
 - 4.2. Okres po wejściu w życie traktatu amsterdamskiego / **396**
 - 4.3. Instrumenty przeciwdziałania antysemityzmowi z obszaru prawa karnego / **404**
 5. Stanowisko Agencji Praw Podstawowych UE wobec antysemityzmu / **424**
 - 5.1. Badania nad skalą i formami antysemityzmu w państwach UE / **428**
 - 5.2. Raporty na temat antysemityzmu / **430**
 6. Wnioski / **440**
- Część 3. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie / **442**
 1. System ochrony praw człowieka OBWE – uwagi ogólne / **442**
 2. „Ludzki wymiar” działalności OBWE / **445**
 3. Ochrona praw człowieka w systemie OBWE a przeciwdziałanie antysemityzmowi – uwagi wstępne / **449**
 4. Zobowiązania podjęte przez państwa członkowskie OBWE w zakresie przeciwdziałania antysemityzmowi / **451**

- 4.1. Konferencje i spotkania OBWE / **451**
- 4.2. Przeciwdziałanie antysemityzmowi w uchwałach organów OBWE / **461**
- 4.3. Przeciwdziałanie antysemitckim „przestępstwom z nienawiści” / **465**
5. Osobisty Przedstawiciel Przewodniczącego OBWE ds. przeciwdziałania antysemityzmowi / **470**
6. Wnioski / **474**

Rozdział V

Orzecznictwo międzynarodowych organów kontrolnych ochrony praw człowieka w sprawach dotyczących antysemityzmu / 477

1. Uwagi wstępne / **477**
2. Decyzje Komitetu Praw Człowieka ONZ / **479**
 - 2.1. Rozpowszechnianie treści antysemitckich przez partię polityczną za pomocą wiadomości przekazywanych drogą telefoniczną – *J.R.T. i W.G. Party v. Kanada* / **481**
 - 2.2. Próby wznowienia działalności włoskiej partii faszystowskiej – *M.A. i in. v. Włochy* / **485**
 - 2.3. Publiczne głoszenie „kłamstwa oświęcimskiego” – *Faurisson v. Francja* / **488**
 - 2.4. Antysemitckie poglądy i publikacje kanadyjskiego nauczyciela – *Ross v. Kanada* / **495**
3. Decyzje Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej / **503**
4. Orzecznictwo organów konwencyjnych Rady Europy – Europejskiej Komisji Praw Człowieka oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka / **513**
 - 4.1. Wolność wypowiedzi osób głoszących „kłamstwo oświęcimskie” / **517**
 - 4.2. Antysemitcka „mowa nienawiści” oraz działania związane z ideologią narodowego socjalizmu / **532**
 - 4.2.1. Odmowna decyzja władz więziennych dotycząca dostępu więźnia do czasopisma zawierającego treści antysemitckie – *Lowes v. Wielka Brytania* / **532**

- 4.2.2. Gloryfikowanie narodowego socjalizmu i działania oparte na jego ideach, próba odbudowy partii nazistowskiej oraz aktywność w ruchu neonazistowskim – *Kühnen v. Niemcy, B.H., M.W., H.P i G.K. v. Austria* / **534**
- 4.2.3. Antysemickie elementy regulaminu i nazwy stowarzyszenia oraz nawoływanie do nienawiści wobec Żydów – *W.P. v. Polska, Ivanov v. Rosja* / **538**

5. Wnioski / **545**

Podsumowanie / **553**

Bibliografia / **563**

Wykaz skrótów

Źródła prawa

Akt Końcowy KBWE	Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie podpisany w dniu 1 sierpnia 1975 r. w Helsinkach
decyzja ramowa w sprawie rasizmu	decyzja ramowa Rady w sprawie zwalczania rasizmu i ksenofobii (Dz. Urz. WE C 75E z 26.03.2002, s. 9)
Deklaracja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej	rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 1904 (XVIII) z dnia 20 listopada 1963 r. – Deklaracja o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej
deklaracja o prawach osób należących do mniejszości	Deklaracja ONZ o prawach osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych przyjęta w dniu 18 grudnia 1992 r. przez Zgromadzenie Ogólne
deklaracja o rasie	Powszechna Deklaracja UNESCO o Różnorodności Kulturowej przyjęta jednogłośnie na 31. sesji Konferencji Generalnej UNESCO, Paryż, 2 listopada 2001 r., http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Dekl_o_roznorodnosci.pdf
deklaracja wiedeńska	Deklaracja Wiedeńska i Program Działania Światowej Konferencji Praw Człowieka. Wiedeń, czerwiec 1993, red. R. Hliwa, Poznań 1998

- Deklaracja z Durbanu i Program Działania z Durbanu** dokumenty przyjęte na zakończenie Światowej Konferencji Przeciw Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji, która odbyła się w Durbanie (Republika Południowej Afryki) w dniach 31 sierpnia – 7 września 2001 r., polskie tłumaczenie tekstu dostępne jest na stronie internetowej MSW: www2.mswia.gov.pl/download.php?s=1&id=669
- Deklaracja z Kordoby** Cordoba Declaration by the Chairman-in-Office z dnia 9 czerwca 2005 r., CIO.GAL/76/05/Rev.2
- EKPCz** Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
- Karta NZ** Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.)
- k.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- Komentarz Ogólny nr 15** Komentarz Ogólny nr 15 z dnia 17 marca 1993 r., A/48/18
- Komentarz Ogólny nr 34** Komentarz Ogólny nr 34 z dnia 21 lipca 2011 r., CCPR/C/GC/34
- Konstytucja RP** Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- konwencja LDR** Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz. U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187)

Konwencja o cyberprzestępczości	Konwencja o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r., CETS No.: 185
Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych	Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz. U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209)
Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa	Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9)
KPP	Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 391)
MPPGSK	Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169, zał.)
MPPOP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
PDPCz	Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.
Pierwszy Protokół Fakultatywny	Pierwszy Protokół Fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz. U. z 1994 r. Nr 23, poz. 80)

Protokół Dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości	Protokół Dodatkowy do Konwencji o cyberprzestępczości dotyczący kryminalizacji działań o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym popełnianych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzony w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r., CETS No.: 189
Protokół nr 1	Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/1 z późn. zm.)
Protokół nr 12	Protokół nr 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Rzymie dnia 4 listopada 2000 r., CETS No.: 177
Protokół nr 14	Protokół nr 14 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności zmieniający system kontroli Konwencji, sporządzony w Strasburgu dnia 13 maja 2004 r., CETS No.: 194
pr. stow.	ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (tekst jedn.: Dz. U. z 2001 r. Nr 79, poz. 855 z późn. zm.)
raport ECMRK	Combating Antisemitism in the EU. Implementation of proposals by the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), raport opublikowany w czerwcu 2005 r., http://web.archive.org/web/20060717230238/eumc.europa.eu/eumc/material/pub/AS/Combating_Antisemitism.pdf
rozporządzenie 168/2007	rozporządzenie Rady (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r. ustanawiające Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. WE L 53 z 22.02.2007, s. 1)

ustawa o IPN	ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jedn.: Dz. U. z 2007 r. Nr 63, poz. 424 z późn. zm.)
Statut ECRI	rezolucja Komitetu Ministrów Rady Europy (2002) 8 z dnia 13 czerwca 2002 r.
Statut MTS	Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.)
Statut RE	Statut Rady Europy przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r. (Dz. U. z 1994 r. Nr 118, poz. 565)
TFUE	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 47)
traktat amsterdamski	Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/31 z późn. zm.)
Traktat z Lizbony	Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. UE C 306 z 17.12.2007, s. 1)
TUE	Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 13)
Wspólne Działanie	decyzja Rady 96/443/WSiSW z dnia 15 lipca 1996 r. dotyczące działania w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii (Dz. Urz. WE L 185 z 24.07.1996, s. 5)
zalecenie ECRI nr 7	zalecenie nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskrymi-

- nacji rasowej z dnia 13 grudnia 2002 r., CRI(2003)8
- zalecenie ECRI nr 9** zalecenie ECRI nr 9 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie walki z antysemityzmem z dnia 25 czerwca 2004 r., CRI (2004) 37
- zalecenie R (97) 20** zalecenie Komitetu Ministrów R (97) 20 z dnia 30 października 1997 r.

Inne

- ALDE** Porozumienie Liberalów i Demokratów na rzecz Europy (ang. Alliance of Liberals and Democrats for Europe)
- APP** Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej
- CETS** Council of Europe Treaty Series
- CSA** Conseil Supérieur de l'Audiovisuel
- ECMRK** Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii
- ECR** European Court Reports
- ECRI** Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji
- EFD** Europa Wolności i Demokracji (ang. Europe of Freedom & Democracy)
- ENA** europejski nakaz aresztowania
- EPS** Europejski Przegląd Sądowy
- ETPCz** Europejski Trybunał Praw Człowieka
- Grupa Robocza PPO** Grupa Robocza ds. Powszechnego Przeglądu Okresowego
- KBWE** Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- KE** Komisja Europejska

OKI	Organizacja Konferencji Islamskiej
Komitet LDR	Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej
KPCz	Komitet Praw Człowieka
LPA	Liga Państw Arabskich
MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
NGO	organizacja pozarządowa
OBWE	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ODIHR	Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
OKI	Organizacja Konferencji Islamskiej
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PE	Parlament Europejski
PiP	Państwo i Prawo
PPK	Przegląd Prawa Karnego
PPO	Powszechny Przegląd Okresowy
RE	Rada Europy
RPCz	Rada Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych
Specjalny Sprawozdawca ds. rasizmu	Specjalny Sprawozdawca ds. współczesnych form rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji
TK	Trybunał Konstytucyjny
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UE	Unia Europejska
UNESCO	Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury
Zb. Orz.	Zbiór Orzeczeń

Słowo wstępne

Trudno jest uwierzyć, że tak długo musieliśmy czekać na książkę przedstawiającą i analizującą uniwersalną i regionalną regulację prawną przeciwdziałania antysemityzmowi. Monografia Aleksandry Gliszczyńskiej-Grabias jest nie tylko pierwszą monografią dotyczącą wskazanej problematyki, lecz także pierwszym tak pełnym, kompetentnym, znakomicie skonstruowanym i doskonale zrealizowanym dziełem na temat prawnych aspektów antysemityzmu. Autorka połączyła wiedzę z zakresu nauk historycznych, politologii, socjologii, językoznawstwa i – oczywiście – prawa międzynarodowego i krajowego, by opracować przejmujący fresk zatytułowany „przeciwdziałanie najstarszej nienawiści”. Wartość pracy polega m.in. na konfrontacji źródeł regulacji prawnej przeciwdziałania antysemityzmowi z przyczynami ograniczonej efektywności tej regulacji i dążeniami społeczności międzynarodowej, mimo niedoskonałości obowiązujących instrumentów prawnych, do możliwie pełnej ich realizacji.

Monografia Aleksandry Gliszczyńskiej-Grabias wyznacza nowy standard analizy problematyki antysemityzmu, ale także każdego zjawiska, którego źródłem są negatywne emocje osiągające poziom nienawiści, posługiwanie się stereotypami, reifikacja człowieka. Tragiczne efekty takiej postawy analizowane są przez pryzmat regulacji prawnych, których celem jest przede wszystkim przeciwdziałanie powtórzeniu się tragedii. Zastosowana koncepcja będzie wzorcem dla analizy takich zjawisk jak nienawiść rasowa, narodowościowa, etniczna czy religijna, w ich wymiarach wyznaczanych przede wszystkim godnością człowieka, braterstwem, równością, zakazem dyskryminacji i sprawiedliwością.

Nowatorstwo metodologiczne polega także na tym, że ukazany jest każdorazowo kontekst historyczny, społeczny i polityczny przyjmowanych regulacji prawnych. Pozwala to czytelnikowi w pełni uczestniczyć w złożonym procesie dochodzenia do określonych regulacji prawnych,

ich wielopoziomowych uwarunkowań i współzależności najistotniejszych czynników kształtujących prawne standardy przeciwdziałania antysemityzmowi. Znajomość najważniejszych elementów procesu tworzenia regulacji prawnych, plastyczność języka i sposób narracji powodują, że czytelnik czuje się nie tylko świadkiem, ale wręcz współuczestnikiem przedstawianych zjawisk. Ale sygnalizuję – nie będzie to współuczestnictwo ani intelektualnie, ani emocjonalnie neutralne.

Mirosław Wyrzykowski

Wstęp

Antysemityzm – szczególne połączenie uprzedzeń, stereotypów, upokorzeń, wrogości, dyskryminacji i prześladowań, których Żydzi doświadczają od ponad 2 tysięcy lat – nazywany bywa „najstarszą nienawiścią”¹. Zjawisko to występuje na całym świecie z utrzymującym się natężeniem, wykazując historyczną ciągłość, co prowadzi do dramatycznych konsekwencji. Jego istotę R.S. Wistrich charakteryzuje w następujący sposób: „Ideologia antysemityzmu od zawsze uznawała Żyda – zarówno indywidualnie jak i kolektywnie – za pogardzanego «innego». Jest to postrzeganie świata napędzane nienawiścią i strachem, które same w sobie stanowią część historycznego doświadczenia ludzkości oraz wszechmocne emocje, nadal kształtujące tworzenie się grupowej tożsamości”².

Przeciwdziałanie jakiegokolwiek formie uprzedzeń, nienawiści czy dyskryminacji jest długotrwałym, złożonym i niezwykle wymagającym procesem. Wiele czynników sprawia, że w przypadku antysemityzmu jeszcze trudniejsze staje się definiowanie oraz efektywne wdrażanie metod przeciwdziałania mu. Antysemityzm ze zdumiewającą łatwością przekracza bariery miejsca i czasu, powracając niczym bakcyl dżumy po okresie uśpiania, o czym przejmująco pisał A. Camus³. Obecność

¹ Określenie to zostało po raz pierwszy użyte przez R.S. Wistricha, jednego z najbardziej uznanych badaczy zjawiska antysemityzmu. Por. R.S. Wistrich, *Antisemitism. The Longest Hatred*, London 1991.

² R.S. Wistrich, *A lethal obsession. Anti-Semitism from antiquity to the global Jihad*, New York 2010, s. 8–9.

³ „Słuchając okrzyków radości dochodzących z miasta, Rieux pamiętał, że ta radość jest zawsze zagrożona. Wiedział bowiem to, czego nie wiedział ten radosny tłum i co można przeczytać w książkach, że bakcyl dżumy nigdy nie umiera i nie znika, że może przez dziesiątki lat pozostać uśpiony w meblach i bieliźnie, że czeka cierpliwie w pokojach, w piwnicach, w kufrach, w chustkach i w papierach, i że nadejdzie być może dzień, kiedy na nieszczęście ludzi i dla ich nauki dżuma obudzi swe szczury i pośle je, by umierały w szczęśliwym mieście” – A. Camus, *Dżuma*, tłum. J. Guze, Warszawa 2004, s. 190.

tego zjawiska odnotowywana jest nawet w miejscach tak niespodziewanych jak Malezja⁴, w których ani obecnie, ani w perspektywie historycznej nigdy nie zamieszkiwało więcej niż kilkuset Żydów⁵. Antysemityzm nadal występuje również w Niemczech i w Austrii – państwach, w których, jak wydawało się po Holokauście, nigdy nie mógł już ponownie zaistnieć⁶. Jest zjawiskiem niezwykle złożonym: wkracza zarówno w wymiar społeczny, jak i polityczny, religijny oraz kulturowy naszej rzeczywistości. Opiera się przy tym próbom jednoznacznej klasyfikacji jako forma uprzedzeń, nienawiści, dyskryminacji bądź przemocy na tle rasowym, etnicznym, narodowościowym lub religijnym – antysemityzm może wynikać z każdej z tych kategorii. Utrudnieniem dla prób przeciwdziałania antysemityzmowi pozostaje również wielość irracjonalnych źródeł postaw antyżydowskich. Jak zauważa R.S. Wistrich, „Istnieją elementy antysemityzmu, które wypływają z nienawiści do innego i obcego, generalnie charakterystycznej dla religijnego zaślepienia i rasizmu. Jest szereg paraleli pomiędzy nienawiścią do Żydów a prześladowaniami heretyków, czarownic, homoseksualistów, Romów, czarnoskórych i innych mniejszości, jednak sakralna, quasi-metafizyczna cecha antysemityzmu jest nieobecna w innych przypadkach”⁷. Wobec żadnej innej grupy na przestrzeni dziejów nie wysuwano tak wielu oskarżeń, umacniających nie tylko nienawiść do Żydów, lecz także przyzwolenie na ich społeczną, a niejednokrotnie również sankcjonowaną w prawie dyskryminację i prześladowania. Żydów oskarżano i nadal oskarża się m.in. o: zamordowanie Jezusa Chrystusa, profanację hostii, mordy rytualne na chrześcijańskich dzieciach, zatrucie wody w studniach, sprowadzanie plag i zaraz, uprawianie czarów, spiskowanie przeciw chrześcijaństwu, kontrolowanie światowych finansów, wywo-

W powieści A. Camusa „bakcył dżumy” jest uniwersalnym symbolem zła tkwiącego w każdym człowieku, które z uspienia budzi się w momentach zagrożenia, takich jak epidemia, wojna, totalitaryzm.

⁴ Zob. np. M. Yegar, *Malaysia. Anti-Semitism without Jews*, *Jewish Political Studies Review* 2006, t. 18, nr 3–4.

⁵ O „antysemityzmie bez Żydów” mówi się również w kontekście Polski, w której przed wybuchem drugiej wojny światowej istniała ponad trzymilionowa wspólnota żydowska. Por. R.J. Weksler-Waszkinel, *Antysemityzm bez Żydów*, Znak 2008, nr 643.

⁶ Zob. np. statystyki na temat skali i postaci zjawiska antysemityzmu w Niemczech i w Austrii opracowane przez Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Antisemitism and Racism of the Tel Aviv University, dostępne na stronie internetowej: <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/CR.htm> (odsłona z dnia 15 sierpnia 2013 r.).

⁷ R.S. Wistrich, *A lethal obsession. Anti-Semitism...*, s. 80.

ływanie kryzysów ekonomicznych, sprawowanie tajnej władzy nad światem, działanie Judeo-masońskiej konspiracji. Raz jeszcze przywołując R.S. Wistricha: „Litania stereotypów i oskarżeń [wobec Żydów – przyp. aut.] wydaje się nie mieć końca (...) pomimo braku ich jakichkolwiek empirycznych podstaw”⁸.

Motywacja do podjęcia badań, których rezultaty przedstawione zostały w niniejszej książce, ma kilka źródeł. Jednym z nich był zamiar wykazania, że wbrew spotykanym niekiedy opiniom⁹ negatywna zjawiska, których istotę tworzą nienawiść i dyskryminacja na tle rasowym, etnicznym, narodowościowym bądź religijnym, czyli zjawiska silnie osadzone w kontekście społecznym i historycznym, trudne do ujęcia w ramy definicji prawnych, powinny stanowić przedmiot unormowań prawnych oraz że zobowiązanie prawnych działań wynika w znaczącym stopniu z postanowień zawartych w międzynarodowych systemach ochrony praw człowieka. Równie istotną motywacją było przekonanie o tym, że warto jest podejmować wyzwania badawcze pomocne dla przezwyciężania tych problemów społecznych, których skutki mają bardzo destrukcyjny wpływ na poszanowanie praw i wolności jednostek oraz grup. Ponadto do skupienia uwagi na tematyce prawnych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi skłoniło mnie zainteresowanie historią ludobójczej postaci antysemityzmu – Holokaustu, naznaczone poczuciem bezradności wobec ogromu tej zbrodni oraz wciąż od nowa podejmowaną próbą zrozumienia, dlaczego możliwe było jej dokonanie.

Przedmiotem publikacji jest analiza instrumentów prawnych przeciwdziałania antysemityzmowi, przewidzianych w międzynarodowym prawie praw człowieka. Systemy, które poddane zostały analizie, to system uniwersalny, stworzony w ramach Organizacji Narodów

⁸ Tamże, s. 79.

⁹ Tego rodzaju opinie skutkują m.in. dalece nieefektywnym wykorzystaniem obowiązujących przepisów prawa dla przeciwdziałania antysemityzmowi na gruncie krajowym, jak również przekazem społecznym, który utrwała przekonanie o bezkarności osób i grup posługujących się antysemicką retoryką bądź dokonujących przestępstw motywowanych antysemicką nienawiścią. Na ten temat zob. w szczególności opracowania przygotowane przez Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita”: *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemickich oraz Przestępstwa z nienawiści w Polsce na podstawie badań akt sądowych z lat 2007 – 2009*, dostępne na stronie internetowej „Otwartej Rzeczpospolitej”: <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2012/03/Przestępstwa-nie-stwierdzono.pdf> (odsłona z dnia 17 sierpnia 2013 r.).

Zjednoczonych, oraz system europejski, w obszarze którego wyróżnia się systemy ochrony praw człowieka Rady Europy, Unii Europejskiej oraz Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

Już w tym miejscu zasadne jest wyjaśnienie terminologii zastosowanej w tytule oraz treści pracy. Pragnąc uniknąć dosłownego tłumaczenia występującego często w języku angielskim określenia „zwalczanie” antysemityzmu (ang. *combating* lub *fighting*)¹⁰, ze względu na jego bardzo kategoriyczny wydźwięk, szukałam w języku polskim odpowiednika tych terminów, który w adekwatny sposób wyrażałby ich znaczenie w odniesieniu właśnie do antysemityzmu. Ostatecznie zdecydowałam się posłużyć terminem „przeciwdziałanie”. Należy zaznaczyć, że w niniejszej książce jako instrumenty prawne przeciwdziałające antysemityzmowi uwzględnione zostały również regulacje międzynarodowego prawa praw człowieka przewidujące obowiązek ustanowienia w krajowych porządkach prawnych właściwych przepisów prawa karnego, takich jak kryminalizacja¹¹ znieważania na tle rasowym, etnicznym, narodowościowym lub religijnym. Choć ich bezpośrednie wykorzystanie może nastąpić dopiero wobec zaistniałych już przejawów antysemityzmu, sam fakt obowiązku włączenia tego rodzaju postanowień do krajowych przepisów prawa karnego traktowany będzie jako element przeciwdziałający kolejnym możliwym aktom antysemityzmu. „Instrumenty prawne” to z kolei, w ujęciu przyjętym w tej książce, nie tylko unormowania traktatów z dziedziny praw człowieka lub inne wiążące akty prawne, lecz także instrumenty pozbawione mocy wiążącej (np. uwagi końcowe formułowane wobec sprawozdań okresowych państw przez organy traktatowe w ONZ-owskim systemie ochrony praw człowieka, raporty tematyczne instytucji monitorujących stan przestrzegania praw człowieka, dokumenty końcowe międzyrządowych konferencji zwoływanych pod auspicjami organizacji międzynarodowych), które przyczyniają się jednak istotnie do zwiększenia ochrony przed antysemityzmem.

¹⁰ Zob. np.: *The legal fight against anti-Semitism. survey of development in 1993*, Supplement to Israel Yearbook on Human Rights 1995, t. 25; K.S. Stern, *Antisemitism Today. How It Is the Same, How It Is Different, and How to Fight It*, New York 2006; *Tools for Combating Anti-Semitism. Police Training and Holocaust Education*, Washington 2006.

¹¹ W książce stosowany będzie termin „kryminalizacja”, w rozumieniu zarówno uznania czynu za przestępstwo, jak i utrzymywania przestępczości czynu, czyli utrzymywania zagrożenia czynu karą. Por. L. Gardocki, *Subsydiarność prawa karnego oraz in dubio pro libertata – jako zasady kryminalizacji*, PiP 1989, z. 12, s. 59.

Podstawowym założeniem i celem pracy było zaprezentowanie uniwersalnego oraz europejskiego standardu prawnej ochrony przed antysemityzmem oraz próba dowiedzenia tezy badawczej, zgodnie z którą elementy tworzące owe standardy pozwalają na skuteczne przeciwdziałanie temu zjawisku. Starałam się w szczególności odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

- Jakie prawne instrumenty przeciwdziałania antysemityzmowi zawarte są w uniwersalnym oraz europejskim systemie ochrony praw człowieka oraz jaka była geneza ustanowienia międzynarodowych ram prawnych dla ochrony jednostek oraz grup przed antysemityzmem?
- Czy obecne w przestrzeni publicznej przejawy antysemityzmu charakteryzowane mogą być jako jedna z chronionych form korzystania z praw i wolności gwarantowanych w traktatach z dziedziny praw człowieka, w tym przede wszystkim wolności wypowiedzi, zgromadzeń i zrzeszania się? Jakie stanowisko w tej kwestii zajmuje doktryna oraz międzynarodowe organy kontrolne przestrzegania praw człowieka?
- Czy w przypadku niektórych postaci antysemityzmu wpływ na ustanawianie oraz efektywne stosowanie prawnych instrumentów przeciwdziałania im mogą wywierać uwarunkowania polityczne i ideologiczne, takie jak konflikt palestyńsko-izraelski czy ruch antysyjonistyczny?

Zasadnicza część książki opiera się na analizie najważniejszych dla jej przedmiotu elementów badanych systemów ochrony praw człowieka. W pierwszych dwóch rozdziałach analizuję ponadto przesłanki uczy-nienia ze zjawiska antysemityzmu problemu rozpatrywanego w kategoriach prawnych. Wśród zagadnień poddanych szczegółowemu badaniu znalazły się: ewolucja stosunku prawa do ochrony jednostki i grup ze względu na przynależność rasową, etniczną, narodowościową lub religijną, przesłanki kryminalizacji antysemickiej „mowy nienawiści”, prawne metody przeciwdziałania ruchom ekstremistycznym, rezultaty procedur kontrolnych oraz monitorujących realizację przez państwa zobowiązań powziętych w obszarze przeciwdziałania antysemityzmowi, różnice i podobieństwa w orzecznictwie organów kontrolnych uniwersalnego oraz europejskiego systemu ochrony praw człowieka w sprawach dotyczących publicznych manifestacji antysemityzmu. W pracy podjęłam ponadto próbę zdefiniowania najpoważniejszych niedostatków instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi, istniejących w ra-

mach analizowanych systemów ochrony praw człowieka, zarówno w odniesieniu do aktów normatywnych, jak i innych elementów współtworzących standardy ochrony w omawianym obszarze. Staralam się również wskazać na możliwe rozwiązania dla zaistniałych trudności.

Poza zakresem rozważań pozostały natomiast inne, regionalne systemy ochrony praw człowieka – system międzyamerykański, afrykański oraz arabski¹². Objęcie również i tych systemów przedmiotem analizy czyniłoby z niniejszej pracy nadmiernie szeroko zakrojony projekt badawczy. Należy ponadto wskazać, że w publikacji nie zostały zawarte, poza incydentalnymi uwagami, bezpośrednie odwołania do prawa polskiego, ponieważ jej zamierzeniem pozostaje zaprezentowanie i analiza instrumentów międzynarodowego systemu praw człowieka. W pracy znalazły się natomiast odniesienia do oceny realizacji przez Polskę wynikających z prawa międzynarodowego zobowiązań w przeciwdziałaniu antysemityzmowi, dokonanej przez poszczególne organy kontrolne oraz instytucje o charakterze monitorującym, funkcjonujące w ramach uniwersalnego oraz europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Odniesienia takie dotyczyły również innych państw, w przypadku których zasygnalizowane zostały szczególne trudności w implementacji prawnych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi. Z kolei problematykę praw mniejszości etnicznych, narodowych i religijnych poruszyłam jedynie w odniesieniu do tych jej elementów, które mogą znaleźć zastosowanie w przypadku specyfiki problemu antysemityzmu.

Uzasadnienie dla podjęcia zaprezentowanych w książce badań leżało zarówno w ich wymiarze naukowym, jak i praktycznym. Dotychczas brakowało bowiem, zarówno w polskiej, jak i zagranicznej literaturze naukowej, całościowego opracowania dotyczącego badanej tematyki. Jednocześnie niemal wszystkie państwa świata, w tym Polska, są obecnie stronami przynajmniej jednego z analizowanych systemów ochrony praw człowieka, przyjmując tym samym przewidziane w nim zobowiązania. Zagadnienie prawnych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi stanowiło do tej pory przedmiot naukowych analiz jedynie w odniesieniu do poszczególnych problemów: kryminalizacji

¹² Syntetyczna charakterystyka wymienionych systemów w polskim piśmiennictwie prawniczym zawarta jest m.in. w B. Banaszak [i in.], *System ochrony praw człowieka*, Kraków 2005.

publicznego głosu „kłamstwa oświęcimskiego”¹³ oraz publicznego nawoływania do nienawiści¹⁴, przeciwdziałania rasistowskiej, ksenofobicznej i antysemitowskiej „mowie nienawiści” w prawie UE¹⁵, ograniczenia swobody zrzeszania się bądź zgromadzeń organizacji o charakterze neonazistowskim i rasistowskim¹⁶, legislacji w obszarze przeciwdziałania antysemityzmowi rozpowszechnianemu w cyberprzestrzeni¹⁷ czy zaleceń organów kontrolujących realizację zobowiązań państw do przeciwdziałania antysemityzmowi¹⁸. Jedynie część badanych w tej pracy instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi dostępnych w uniwersalnym oraz europejskim systemie ochrony praw człowieka została omówiona w doktrynie. Najczęściej problematyka podjęta w niniejszej książce sygnalizowana jest w opracowaniach koncentrujących się na szerszym zagadnieniu prawnych metod przeciwdziałania rasizmowi i dyskryminacji rasowej, etnicznej, narodowościowej lub religijnej. W tym aspekcie wskazać należy w szczególności na prace N. Lerner¹⁹, T. Merona²⁰,

¹³ Zob. np. R.A. Kahn, *Holocaust denial and the law. A comparative study*, New York 2004.

¹⁴ R. Genn, *Beyond the Pale. Council of Europe Measures against Incitement to Hatred*, Israel Yearbook on Human Rights 1983, t. 13.

¹⁵ Zob. np. A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej* (w:) *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski [i in.], Warszawa 2010.

¹⁶ Zob. np. E. Brems, *Freedom of Political Association and the Question of Party Closures* (w:) *Political Rights under Stress in 21st Century Europe*, red. W. Sadurski, Oxford 2006, s. 120–195.

¹⁷ Zob. np. I. Rorive, *What can be done against cyber hate? Freedom of speech versus hate speech in the Council of Europe*, *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 2009, t. 17, nr 3.

¹⁸ Zob. np. A. Gliszczyńska, *Zalecenia Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji w zakresie przeciwdziałania antysemityzmowi oraz ich realizacja przez Polskę*, *Ius Novum* 2008, nr 3.

¹⁹ Zob. m.in. N. Lerner, *Anti-Semitism as racial and religious discrimination under UN Convention*, Israel Yearbook on Human Rights 1971, nr 1; tenże, *Group Rights and Discrimination in International Law*, Dordrecht 1991; tenże, *Freedom of Expression and Advocacy of Group Hatred Incitement to Hate Crimes and Religious Hatred*, Religion and Human Rights 2010, t. 5, nr 2–3.

²⁰ Zob. m.in. T. Meron, *The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, *The American Journal of International Law* 1985, t. 79, nr 2.

M. Bantona²¹, T. van Boven²², M. Bella²³ oraz, w polskiej literaturze prawniczej, na artykuły A. Łopatki²⁴, H. Machińskiej²⁵, B. Kunickiej-Michalskiej²⁶, jak również na monografię J. Balickiego z 1972 r.²⁷

Metody badawcze zastosowane w pracy oparte zostały na wykładni postanowień wybranych traktatów z dziedziny praw człowieka i innych aktów normatywnych, których przedmiot regulacji pozostaje adekwatny do tematu książki. Szczególnej analizie poddałam również instytucjonalny wymiar funkcjonowania systemów ochrony praw człowieka i orzecznictwa międzynarodowych organów kontrolnych. W przypadku systemu uniwersalnego szczególną uwagę poświęciłam właściwym przepisom uchwalonych pod auspicjami ONZ traktatów z dziedziny praw człowieka. Przedmiotem analizy stały się również uchwały poszczególnych organów traktatowych ONZ, stanowiące rezultat pełnienia powierzonej im funkcji kontrolnej: uwagi końcowe do rozpatrywanych sprawozdań okresowych państw stron oraz decyzje podejmowane w ramach procedury badania skarg indywidualnych. Zbadałam ponadto m.in. uchwały organów funkcjonujących w ramach politycznej części uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka (Rada Praw Człowieka ONZ, Zgromadzenie Ogólne NZ). Uwzględniono rezultaty działalności tzw. procedur specjalnych, stanowiących zespół mechanizmów i organów powoływanych na mocy decyzji Rady Praw Człowieka ONZ (a poprzednio Komisji Praw Człowieka) lub Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ.

W analizie systemu europejskiego, oprócz regulacji traktatowych i innych aktów normatywnych, zostały ujęte także właściwe uchwały organów RE (Komitet Ministrów RE, Zgromadzenie Parlamentarne

²¹ Zob. m.in. M. Banton, *International Action Against Racial Discrimination*, Oxford 1996.

²² Zob. m.in. T. van Boven, *Discrimination and Human Rights Law. Combating Racism (w:) Discrimination and Human Rights. The Case of Racism*, red. S. Fredman, Oxford 2001.

²³ Zob. m.in. M. Bell, *Racism and Equality in the European Union*, Oxford–New York 2008.

²⁴ A. Łopatka, *Prawo wobec rasizmu*, St. Praw. 2001, nr 3–4.

²⁵ H. Machińska, *Standardy Rady Europy dotyczące przeciwdziałania nietolerancji, rasizmowi i ksenofobii na przykładzie działania ECRI (w:) Polska i Rada Europy 1990–2005*, red. H. Machińska, Warszawa 2005.

²⁶ B. Kunicka-Michalska, *Przegląd ustawodawstwa dotyczącego zwalczania dyskryminacji rasowej i ksenofobii*, PPK 2001, nr 21.

²⁷ J. Balicki, *Dyskryminacja rasowa w świetle prawa międzynarodowego*, Ossolineum 1972.

RE) oraz realizowane w ramach UE tzw. polityki i programy działania. Uwagę skierowałam ponadto na rezultaty działalności instytucji monitorujących i spełniających funkcje opiniodawczo-doradcze, tj. przede wszystkim Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji RE, Komisarza Praw Człowieka RE, Agencji Praw Podstawowych UE oraz Osobistego Przedstawiciela Przewodniczącego OBWE ds. przeciwdziałania antysemityzmowi. Na podstawie przeprowadzonych badań możliwe było dokonanie rekonstrukcji międzynarodowych standardów prawnych w obszarze przeciwdziałania antysemityzmowi²⁸.

Książka podzielona została na pięć rozdziałów. Rozdział I ma charakter wprowadzający i poświęcony został przedstawieniu podstaw uznania antysemityzmu za zjawisko, które należy rozpatrywać także w kategoriach prawnych. W tym celu przywołałam m.in. zagadnienie funkcji prawa, ukazałam również krótki rys historyczny odnoszący się do ewolucji czy wręcz rewolucji, jaka wraz z ustanowieniem międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka dokonała się w zakresie objęcia ochroną prawa jednostek oraz grup tradycyjnie, w perspektywie historycznej, dyskryminowanych i prześladowanych. Uzupełnieniem tej części publikacji jest charakterystyka pojęć adekwatnych do podję-

²⁸ Jeśli nie podano inaczej, miejscem publikacji wszystkich dokumentów przyjętych w ramach systemu ochrony praw człowieka ONZ, włączając w to wszystkie przywoływane w książce decyzje organów traktatowych ONZ w sprawach skarg indywidualnych, jest internetowa baza dokumentów ONZ, dostępna pod adresem: <http://www.un.org/en/documents/ods/>; w przypadku systemu ochrony praw człowieka RE miejscem tym jest internetowa baza dokumentów RE: http://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Tools/default_en.asp (zakładka: search and indexing tools, następnie: access to all collections). Dokumenty Zgromadzenia Parlamentarnego RE dostępne są pod adresem internetowym: http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefATListing_E.asp, zaś opinie Komitetu Doradczego ds. Konwencji Ramowej o ochronie mniejszości narodowych pod adresem: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp. Zkolei wszystkie decyzje i wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (oraz funkcjonującej wcześniej Komisji Praw Człowieka) dostępne są w bazie internetowej HUDOC: hudoc.echr.coe.int. Miejscem publikacji wszystkich dokumentów Europejskiej Komisji przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji jest: www.coe.int/ecri (zakładka: activities). Rezolucje Parlamentu Europejskiego znajdują się pod adresem internetowym: <http://www.europarl.europa.eu/portal/pl> (główna wyszukiwarka). Wszystkie dokumenty przywoływane w podrozdziale dotyczącym Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie dostępne są w bazie dokumentów OBWE: <http://tandis.odihr.pl/>. Jeśli dokument nie został opatrzony datą dzienną jego uchwalenia, oznacza to, iż data ta nie była możliwa do ustalenia lub bardziej uzasadnione było podanie daty rocznej. Wszystkie tłumaczenia dokumentów oraz cytowanej literatury zagranicznej, z wyjątkiem aktów prawnych opublikowanych w Dzienniku Ustaw lub Dzienniku Urzędowym UE bądź przetłumaczonych przez innych autorów, są tłumaczeniami własnymi.

tych w niej rozważań, takich jak, dla przykładu, tzw. nowy antysemityzm, ksenofobia czy „mowa nienawiści”.

Rozdział II koncentruje się na problematyce przesłanek dopuszczalności ograniczeń praw i wolności jednostki wobec publicznego prezentowania przez nią treści lub postaw antysemickich. Niezwykle trudny do rozstrzygnięcia dylemat, którego nie można już obecnie, w dobie bardzo złożonych stosunków społecznych, rozwiązać jedynie na podstawie klasycznej, Millowskiej „zasady krzywdy”²⁹, zdecydowałam się rozważyć na przykładzie dwóch koncepcji: „demokracji obronnej” oraz „praw pamięci”, ze szczególnym uwzględnieniem przesłanek kryminalizacji publicznego głosu lub rozpowszechniania „kłamstwa oświęcimskiego”. W ich założeniach poszukiwałam uzasadnienia dla stosowania prawnych ograniczeń w korzystaniu przez jednostki posługujące się antysemicką retoryką lub podejmujące działania o podłożu antysemickim z przysługujących im praw i wolności, w tym w szczególności z gwarancji swobody wypowiedzi, zgromadzania się i zrzeszania, a zatem tzw. praw wolnościowych, kluczowych dla możliwości samorealizacji jednostki, jak również funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego i państwa prawa. We wnioskach wskazałam na przewagę argumentów przemawiających za koniecznością ingerencji ze strony państwa i prawa w przypadkach publicznego manifestowania antysemityzmu.

W rozdziale III pracy zrekonstruowane zostały standardy w zakresie prawnych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi istniejących w uniwersalnym, ONZ-owskim systemie ochrony praw człowieka. Specyfika tego systemu nakazała jednocześnie uwzględnienie zarówno jego wymiaru traktatowego (tworzonego przez traktaty z dziedziny praw człowieka uchwalone pod auspicjami ONZ oraz tzw. organy traktatowe, kontrolujące realizację postanowień tych traktatów), jak i politycznego (budowanego na podstawie postanowień Karty NZ i działalności ustanowionych na jej podstawie organów ONZ). W pierwszej części rozdziału przedstawiłam ogólną charakterystykę tego systemu, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia „uniwersalnego standardu międzynarodowego” oraz wstępnych uwag na temat przeciwdziałania antysemityzmowi na forum ONZ, przechodząc następnie do ukazania poszczególnych elementów systemu traktatowego oraz systemu politycznego ochrony praw człowieka. Scharakteryzowa-

²⁹ Zasada ta opiera się na założeniu, że granica wolności jednostki sytuuje się w miejscu, w którym zaczyna się krzywda wyrządzona innej jednostce lub jednostkom.

łam zarówno adekwatne unormowania traktatowe, jak i instytucjonalne aspekty ochrony gwarantowanej w systemie uniwersalnym. Istotna część rozdziału poświęcona została krytycznej analizie trwającego do dziś procesu wzmocnienia instrumentów przeciwdziałania rasizmowi i dyskryminacji rasowej, zapoczątkowanego podczas Światowej Konferencji przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Pokrewnym Formom Nietolerancji, zwołanej pod auspicjami ONZ do Durbanu w 2001 r.

Kolejna część publikacji skonstruowana została w sposób tożsamy z rozdziałem III, przy czym przedmiotem analizy uczyniłam europejski system ochrony praw człowieka, z uwzględnieniem podziału na system istniejący w ramach RE, UE oraz OBWE. Rozdział przedstawia charakterystykę najważniejszych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi, z uwzględnieniem elementów normatywnych oraz instytucjonalnych. Na podstawie analizy przeprowadzonej w tej części pracy sformułowałam wnioski, w których oceniony został stopień ochrony przed antysemityzmem zapewnianej w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka.

Ostatni, V rozdział pracy ma na celu przedstawienie, w ujęciu porównawczym, orzecznictwa międzynarodowych organów kontrolnych ochrony praw człowieka: Komitetu Praw Człowieka ONZ, Komitetu ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (wraz z rozstrzygnięciami funkcjonującej wcześniej w ramach systemu strasburskiego Komisji Praw Człowieka) w sprawach, w których istotnym elementem zapadłych rozstrzygnięć był problem antysemityzmu. W odniesieniu do orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE zasygnalizowałam jedynie rozstrzygnięcia, które można odnieść do przeciwdziałania antysemityzmowi, nie odnajdując jednak wyroków podejmujących to zagadnienie w określony powyżej sposób. Szczególną uwagę w tej części poświęciłam ukazaniu zmiennych oraz stałych w perspektywie czasowej punktów badanego orzecznictwa, w tym m.in. oceny kryminalizacji publicznego głoszenia „kłamstwa oświęcimskiego”.

Książkę zamyka podsumowanie, w którym zawarte zostały konkluzje sformułowane na podstawie wniosków wynikających z poszczególnych części pracy. W podsumowaniu starałam się odpowiedzieć na pytania badawcze postawione we wstępie, wymieniając również postulaty *de lege ferenda* w zakresie zwiększenia skuteczności obowiązujących

w prawie międzynarodowym praw człowieka instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi.

Literatura wykorzystana w publikacji została w przeważającej mierze zgromadzona w trakcie kwerend bibliotecznych oraz pobytów badawczych w zagranicznych ośrodkach naukowych, tj. Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism of the Hebrew University (Izrael), Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Antisemitism and Racism of the Tel Aviv University (Izrael), The Netherlands Institute of Human Rights, Utrecht School of Law (Holandia), Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law (Szwecja), Human Rights Law Centre of the University of Nottingham (Wielka Brytania). W okresie od dnia 1 października 2010 r. do dnia 31 lipca 2011 r. przebywałam ponadto na Uniwersytecie Yale w Stanach Zjednoczonych jako stypendystka Yale Initiative for the Interdisciplinary Study of Antisemitism. Podczas trwania stypendium zgromadziłam obszerną literaturę wykorzystaną w pracy. Miałam również niezwykle cenną możliwość przeprowadzenia konsultacji z uznanymi ekspertami i autorytetami w dziedzinie przeciwdziałania antysemityzmowi, których uwagi oraz wskazówki pozwoliły w szczególności na dokonanie krytycznej oceny rzeczywistego wpływu poszczególnych instrumentów prawnych na przeciwdziałanie najbardziej współczesnym przejawom antysemityzmu.

Praca uwzględnia stan prawny na dzień 1 marca 2014 r.

Książka została przygotowana na podstawie rozprawy doktorskiej pt. „Przeciwdziałanie antysemityzmowi – instrumenty prawne”, obronionej w listopadzie 2013 r. w Instytucie Nauk Prawnych PAN.

Podziękowania kieruję przede wszystkim w stronę prof. Romana Wieruszewskiego, który jako promotor mojej rozprawy doktorskiej i opiekun naukowy czuwał nad powodzeniem wszystkich moich naukowych przedsięwzięć, skutecznie motywując do dalszego wysiłku. Bardzo dziękuję również recenzentom rozprawy: prof. Janowi Sandorskiemu oraz prof. Ireneuszowi C. Kamińskiemu – ich wnikliwe uwagi starałam się uwzględnić, przygotowując pracę do druku. W sposób szczególnie chciałabym podziękować prof. Wojciechowi Sadurskiemu, który mojej pracy poświęcił bardzo dużo czasu i uwagi, co było dla mnie nieocenioną pomocą. Za wszelkie wskazówki, inspiracje i wsparcie jestem ponadto wdzięczna dr. Uladzisławowi Belavusauowi, dr. Adamowi Bodnarowi, Dominice Bychawskiej-Siniarskiej, prof. Władysławowi Czaplńskiemu, Konstantemu Gebertowi, Andrzejowi Guziałowi, prof. Zdzisławowi

Kędzi, dr. Witoldowi Klausowi, Lidii Kołuckiej-Żuk, prof. Wiktorowi Osiatyńskiemu, prof. Alwinowi Rosenfeldowi, prof. Irenie Rzeplińskiej, Pauli Sawickiej, dr Annie Natalii Schulz, prof. Aaronowi Seidenbergowi, dr Katarzynie Sękowskiej-Kozłowskiej, dr Annie Śledzińskiej-Simon, dr. Charlesowi A. Smallowi, Michałowi Sobelmanowi, prof. Mirosławowi Wyrzykowskiemu oraz wszystkim koleżankom i kolegom z poznańskiego oddziału INP PAN. Osobne podziękowania przekazuję najbliższym: mężowi Michałowi, mojej rodzinie, przyjaciołom oraz w szczególności przyjaciółce Ani.

Rozdział I

Antysemityzm jako problem prawny

1. Zjawisko antysemityzmu – uwagi wstępne

Antysemityzm, nazwany przez R.S. Wistricha „śmiertelną obsesją”³⁰, od ponad dwóch tysięcy lat pokonuje granice miejsca i czasu, stale przypominając o swojej obecności. Również Polska nie pozostaje wolna od antysemityzmu, pomimo swej wielowiekowej tradycji tolerancji. Jak zauważa T. Gardocka, „Antysemityzm w Polsce miał różne oblicza w różnych okresach historii, miał też różne nasilenie i różną dramaturgię. Antysemityzm bolał lub zabijał. Antysemityzm też wypędzał: po tym, gdy najpierw bolał, a potem zabijał, reszta Żydów wołała poddać się presji wypędzenia, obawiając się innej dramaturgii antysemityzmu”³¹.

Antysemityzm należy do zjawisk, których istnienie w wymiarze społecznym, politycznym, religijnym czy kulturowym przyniosło najbardziej dramatyczne konsekwencje dla prześladowanej i dyskryminowanej grupy, doprowadzając do niemal całkowitej jej anihilacji. Antysemityzm nieustannie wywiera destrukcyjny wpływ na społeczeństwa, w których obecna jest ta forma dyskryminacji, uprzedzeń i nienawiści. Przez wieki problem antysemityzmu pozostawał jednak, podobnie jak rasizm, ksenofobia czy dyskryminacja mniejszości, poza obszarem jakiegokolwiek przeciwdziałającej im reakcji prawnej. Co więcej, przepisy prawne służyły na przestrzeni dziejów przede wszystkim sankcjonowaniu antysemityzmu, włączając w to najbardziej drastyczną jego odsłonę

³⁰ R. S. Wistrich, *A lethal obsession...*, s. 79–80.

³¹ T. Gardocka, *Język polskiego antysemityzmu (w:) Mowa nienawiści a wolność...*, s. 220.

– zaplanowanie i dokonanie zbrodni Holokaustu³². Zmiana tego negatywnego stanu rzeczy nastąpiła dopiero wraz z rozwojem międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka. Stopniowe rozszerzanie ochrony przyznanej jednostce w ramach międzynarodowych traktatów z dziedziny praw człowieka spowodowało, że również ustawodawstwo krajowe państw należących do uniwersalnego oraz europejskiego systemu ochrony praw człowieka musiało objąć swoją ochroną ofiary antysemityzmu.

Obecnie dyskusja nad prawnymi metodami przeciwdziałania antysemityzmowi skupiona jest przede wszystkim na określaniu postaci tego zjawiska, wobec których musi zostać zastosowana reakcja prawna, oraz na poszukiwaniu właściwych form takiej reakcji. Włączenie, w wyniku rozwoju międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, regulacji antydyskryminacyjnych oraz m.in. zakazu nawoływania do nienawiści na tle rasowym, narodowościowym, etnicznym lub religijnym do katalogu przepisów prawnych obowiązujących w każdym z państw należących do tych systemów sprawia, że antysemityzm pozostaje dziś bezsprzecznie problemem regulowanym prawnie.

Umiejscowienie antysemityzmu w katalogu problemów domagających się reakcji prawnej w sposób ścisły związane jest również z zagadnieniem **funkcji prawa**. Pojęcie to dotyczy najczęściej **celu** prawa, czyli oczekiwań, jakie formułowane są w związku z tworzonymi regulacjami, oraz **skutków** prawa – rzeczywistych efektów obowiązywania danych regulacji prawnych, które dostrzegalne są w sferze społecznej³³. W kontekście funkcji, jakie prawo powinno pełnić wobec problemu antysemityzmu, istotne wydają się w szczególności:

- funkcja regulacyjna – polegająca na udziale prawa w procesie wyznaczania ram dopuszczalnych zachowań społecznych;
- funkcja ochronna – skupiona na ochronie dóbr jednostki, w tym ochronie jednostek słabszych w znaczeniu częstego naruszania ich praw, należących częstokroć do grup mniejszościowych;

³² Zob. D.M. Seymour, *Law, Antisemitism and the Holocaust*, Abingdon–New York 2007.

³³ J. Niesiołowski, *Funkcje prawa (w:) Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, red. J. Zajadło, Warszawa 2007, s. 99.

- funkcja wychowawcza – zakładająca wpływ prawa na promowanie określonych wartości i kształtowanie postaw społecznych ocenianych w pozytywny sposób³⁴.

Powyższe funkcje uzasadniają potrzebę prawnych instrumentów przeciwdziałania antysemityzmowi. Oddzielną kwestią pozostaje jednocześnie to, do jakiego stopnia funkcje te mogą zostać skutecznie spełnione w przypadku antysemityzmu. Oddziaływanie regulacji prawnych na zachowania społeczne zawsze będzie bowiem ograniczone przez funkcjonowanie mechanizmów takich jak uprzedzenia czy nienawiść, które są silniejsze od obawy przed sankcjami prawnymi. Ten sam mechanizm dotyczy jednak także wielu innych negatywnych zjawisk społecznych, takich jak fizyczna i psychiczna przemoc domowa, które podlegają kryminalizacji.

2. Rys historyczny – od sankcjonowanego w prawie prześladowania i dyskryminacji Żydów do przeciwdziałania antysemityzmowi za pomocą instrumentów prawnych

Proces tłumaczenia idei ochrony praw człowieka na język norm prawnych staje się szczególnie widoczny podczas analizy zmiany – diametralnej – stosunku prawa wobec grupy tradycyjnie i historycznie dyskryminowanej, jaką od wieków stanowią Żydzi. W uznawanej za kanon nauki o antysemityzmie pracy L. Poliakova przekonująco wykazano, że zarówno w „epoce wiary”, jak i w „epoce nauki” prawo wykorzystywane było nie dla ochrony, lecz dla społecznego i kulturowego izolowania, religijnej stygmatyzacji oraz, w najbardziej drastycznych przypadkach, fizycznej eksterminacji Żydów³⁵.

Jak już wskazano, niniejsza książka ma w założeniu ukazać te elementy międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, które mogą i powinny być stosowane w celu przeciwdziałania publicznym przejawom antysemityzmu. Jednak systemy te powstały i zaczęły obowiązywać dopiero w XX wieku, przyznając ochronę m.in. jednostkom

³⁴ Tamże, s. 100.

³⁵ L. Poliakov, *Historia antysemityzmu*, t. 1, *Epoka wiary*, Kraków 2008; tenże, *Historia antysemityzmu*, t. 2, *Epoka nauki*, Kraków 2008.

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias – doktor nauk prawnych, pracuje w Poznańskim Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Stypendystka Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Uniwersyte- tu Cambridge, Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie oraz Interdyscyplinarnego Ośrodka Badań nad Antysemi- tyzmem na Uniwersytecie Yale w Stanach Zjednoczonych; autorka wielu artykułów naukowych, ekspertyz i raportów, współredaktorka książki *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne* (Warszawa 2010) i współautor- ka pierwszego polskiego komentarza *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych* (Warsza- wa 2012). Na stałe współpracuje z nowojorskim Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy oraz ze Stowarzyszeniem przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita”.

■ Antysemityzm to nie tylko problem społeczny, politycz- ny czy kulturowy, lecz również prawny. W tej nowatorskiej książce, niemającej odpowiedników nie tylko w literatu- rze polskiej, ale i światowej, ukazano szeroką paletę instru- mentów zawartych w prawie międzynarodowym, służących przeciwdziałaniu pladze antysemityzmu. Zarówno uniwer- salny system ochrony praw człowieka, oparty na Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i system europejski, skoncen- trowany wokół Rady Europy, Unii Europejskiej oraz Organi- zacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, zawierają lic- ne normy, które mogą być stosowane w celu przeciwdzia- lania antysemityzmowi. Autorka ukazuje złożoność procesów prowadzących do przyjęcia tych norm i mechanizmów, jak i szczegółową treść tych norm, wyłaniającą się nie tylko z tekstów rozmaitych dokumentów prawa międzyna- rodowego, lecz również z orzecznictwa międzynarodowych orga- nów kontrolnych, takich jak Komitet Praw Człowieka ONZ i Europejski Trybunał Praw Człowieka.

■ Książka skierowana jest zarówno do prawników, po- litologów, naukowców, studentów, działaczy organizacji pozarządowych, dziennikarzy, pracowników admini- stracji rządowej, jak i do tych wszystkich, którzy uważają, że przeciwstawienie się antysemityzmowi jest obowiązkiem każdego człowieka.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-3207-1

9 788326 432071

Cena 119 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9788326432071 W01P01